

տեսու թանկանի վերջ մեր մտածումը կը գրառուի ուրիշ հարցումով մը. հոգեկան ինչ պահանջներ զօտացնելու համար գրեթե են այս ճերթուածները, վառագի այս հատորը բազմաանոց նիւթերը ժամանակին մեծ յայնդուութեամբ տուած են Սիւմանթոնի և վարտաւան. Վաղապարհներու հեղինակին քով վերոյիշեալներու բացառական գիծերը մտահոգիչ ըլլալու չափ կը թանձրանան, շատ բան խելով իր գոյութեան իրաւունքէն:

Վաղապարհներու հեղինակը այս բոլոր թերութիւններով հանդերձ կը զատուի սակայն մեր շարեաւազաններէն թշուառ խմբակէն, որոնք զուրկ իրական տեսիլներէ և ապրումներէ, կը յանձնին արտեստի համարուն մէջ ուխտագնացի մը մոլեւանդութեամբ: Վաղապարհներու հեղինակը աւելի առաջնութիւններ՝ զորս մեր յետպատմութեան զբոսներէն շատ քիչեր ունին. ինքնամուտ ռոճ, և ինքնատիպ պատմութիւններու իր մթերքը զստեւէ կասկածէ: Հակառակ անոր որ զատական ժպտիլով մը կուգայ՝ (յոռնալ որ Միխիլանտի զգրոցի վերաշաւախով մէջ բռնապետի ձեռն, արդի չեղտ մը կայ իր գործին մէջ, որ թէև չի նորմաւոր մեր նորագոյն ճերթուղութեան նորոտաց նկարագիրներուն, (Ջարեան, Թովկանի և այլն) բայց որ մեղի չի նեղեր, թերեւ այն հանգամանքով որ այդ գործի ընդմիջէն երկու մտայնութիւններ ալ զգալի են: Այն հանգամանքը պիտի բաւէր զինք սիրելի ընելու համար:

Գալով իր Բիւրդի սիւքերուն և Եւրով երգերուն, որոնք հաստորն վերջին, և ամենէն անուշ մասը կը կազմեն, հակառակ իրենց գեղեցիկ պատկերներուն, և զգալուն ու յայտն առաջներուն, ինչ կրցած ըլլալ ժողովուրդի շունչով և գեղեցկութեամբ երգել, ժողովուրդին ժողովներով ճերթուած շինելու փորձը միշտ մասնաշարժեան զատապարտած է, վանդի զայն վերջնական ստեղծելու աշխատանքը՝ որքան ալ հարատարեւի կատարուի՝ կը Պատէ անոնց ինքնաշարժութիւն արուեստին: Իստահայերը աւելի յայնաշարժութեամբ օգտագործած են այդ մոթիլները, որոնք իրենց նախնական տարազին մէջ շատ անշատ ջանք մը սիրտէ փրթած տողերու մէջ կը ծաղկին, բուրբուլ համար իրենց գեղեցկութիւնն ու պարզ և մաքուր շունչը:

Վաղապարհներու հեղինակը զանոնք իր արտեստի կ'ենթարկէ կազալով երկու եղբերուն վրայ:

Երբ կ'արտաբերէ բացառական կողմերով եւ նոյն աստի պաշտօններով իրենցով հարուստ Վաղապարհներու զէզը, չեմ գիտեր ինչու: Ծննդոց զբոյժը յարգողութեամբ մէկ տեսիլը կը գտնի մտածում միտ մէջ: Կ'ակնարկեմ այն էջին, ուր Տիրոջ հրեշտակը կը սակարկէ Արարչամի հետ աշխարհամասի մը կործանման և փրկութեան համար. և յայտնի է մեզի թէ Կնիք արարչութիւն իւր իշտանեցան եւ քաղաքը ծծմարկէզ կործանեցան: Սակայն հինգէ աւելի արարչութիւն միշտ պիտի կրնան երաշխաւորել Վաղապարհներու արժէքը, փրկելով զայն մոլորաշաւու ապառնայքէն:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ԼԵՁՈՒԻ

ՄԻՋԻՆ ՀԱՅԵՐԷՆ

Այլ որ գիտենաս որ յառաջ քան զամենայն ստածումն գիւտանդին ուժն և զտաւրիքն և զկերպն և զերկիրն և ժամ, տես թէ օգնէ տարիքն, և այն զոր ասացաք, դու երակ առ սկիւրն այս ջերմանս, յառաջ քան որ յաւելնայ հիւանդութիւն. ապա թէ չօգնէ ուժն և տարիքն և ալն, դու ապիկիք արկ, և արիւն հան. զի բաւ կիզն այս ջերմանն արիւն հանելն շատ օգտակար է: Այլ ի յաւելնայն և ի կատարելն հիւանդութեան, որ է երրորդ ժամանակն, պատրաստ՝ որ չառնուս երակ, զի չէ ժամանակ և ոչ պատահ, այլ սկիւրն հիւանդութեան առ զերակն: Զի մեծ իմաստաւ սէրն Գաղաղանոս պատրաստեց շատ, եւ ես տեսայ ի յիմ ժամանակ, որ ի կատարել ժամն հիւանդութեան երակն առին, և մեռան շատք, և այլ տեսայ, որ ապիկիք արկ, նա հիւանդն վատուծ էր, մեռաւ: Զէ պատահ՝ յորժամ հիւանդն վատուծ լինի, արիւն հանել, թէպէտ և տարիքն և ժամն օգն լինին: Բայց երբ ուժն օգնական լինի, և ժամն չլինի, կարողք ենք ճար այրնելն և երակ առնուլն, և այն որ տարիքն չօգնեն, կարող ենք ճար այրնել ապիկիք արիւն հանելով ի սկիւրն հիւանդութեան, որ զերկու ծանի հիւանդն:

Մխթար Հեցացի, էջ 65-66, 1184 թ.

3. «Յաղապարհայրութեան ամուսնութեան. Հրամայէ աստուածային օրէնք»՝ որ այրն զուրիս է կնոջն և պատահ է որ կինն հայնց կենայ ի յարկանն ի համանքն՝ զէզ ռոքն ու այլ զօգուածքն ի գլխոյն: Ապա թէ ուրիշ որ վասն անհնազանդ լինելոյ կնկանն անհնազատութիւն կենայ յիրենց մէջն, նա կու տայ համաճեք օրէնքն որ բաժնեն, երբ այլ ճարակ չկենայ և տայ արկին զինչ կես իր առել լինի ի յինք, որ երթայ այրիկ մի այլ առնու: Զի թէպէտ և յառջի կու նոնքն չկայր այս որ կարէ վասն անհանգստութեան թողուլ, բայց յետ և վասն անհանգստութեան, որ տեսն որ այլ մեծ վզեն

կայր ի ծայրն, նա զայս թուլացուցին: Բայց երկու գեներն հալվին որ ի խարճն զնաց, և պառկելիք որ երկուքն մաշեցին՝ վճար չկայ, ապա անսուն զինչ որ լինի գլուխքն դառնայ, և աճն ի կէս լինի ու վասն արծեւոյ կամ ստածեւոյ կամ վասն այլ իրաց՝ վարձ կամ այլ աւելի պակաս չկայ: Այս է զոր գրեցաւ:»

Սմբատ Դատաստանգիրի հրա. Քարտ. էջ 107

4. (Առեւտրական հրովարտակ որ մեր Լեւոն Գ. թագաւորը շնորհել է Զննովացի վաճառականներին՝ 1288 թուին: Մագաղաթեայ բնագիրը պահուում է Տուրինոյի գիւմարտի և նմանահանուած է Սիսուան, էջ 387):

«Այս մեր թագաւորական բարձր հրամանք է և հաստատութեան սիգիլ Լեւոնի ճշմարիտ ծառայի Աստուծոյ և նորին շնորհօք և ողորմութեամբ թագաւորի ամենայն հայոց, զոր պարգեւեցաք աստուածայնաստատ գումինին ճնշիլիզացն, ի խնդրոյ պատուելի և իմաստուն իշխանին մեծապատուեալ վիզայրին ճնուվիլիզացն գումինին ծովու այս գեներն և մեր թագաւորութեանս կատարել և հաւատարմ սիրելոյն սիր Պէնէթ Զաքարէին: Վասն ճնուվէջ վաճրկներոյն, որ լինի իրենց սահմանն այսպէս. յառաջ որ մեր քաղքնոյն որ ի մեր ձեռք կան՝ նա բաժնին ու իրաւներն լինի որպէս Այասուն է, զարդել ի յայն տեղեւտընոյն՝ որ ի սիգիլն գրած կայ, և զինչ խակ իրք ծախեն ի շուկայն սամրով ու ի տունն ծախեն՝ նա քանց զամսորչէքն այլ իրք չտան. և զինչ թէ պըտթէով ծախեն ու թէ փարչով, նոյնպէս ու ձէթ թէ պըտթէով ու թէ ճառաով՝ որ անկիւնու ծախվի՝ նա իրաւունք չտան քանց սամրիչէքն ի պըթին նոր դրամ մէկ... և վանց վաճուկներոյն, որ եփ կու գան՝ նա զիրենց սնդկիկին կու բանան ու զիրենց իրքն ի գիր կու առնան, նա չբանան զիրենց սնդկիկին ու ոչ մատենհրէն ու ոչ գրեն գիրենց իրքն...»

ԼԵՒՈՆ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀԱՅՈՑ

Այստեղ անհրաժեշտ է անել հետեւեալ նկատողութիւնը:

Մենք եթէ վերը, գլուխ ժվ մերժեցինք՝ հայերէն բարբառների գոյութիւնը Ե. դարում, նոյնը անշուշտ չենք կարող անել ա-

ւելի ուշ, յատկապէս ԺԱ-ԺԲ դարերի համար: Այս ժամանակ արդէն կազմուած էին Հայաստանում և Հայաստանից դուրս գաղթաւայրերում զանազան բարբառներ, իւրարից աւելի կամ պակաս մեծ տարբերութեամբ: Միջին հայերէնն էլ ուրեմն մի բարբառ չէր, այլ ունէր իր զանազան ձեւերը, ինչպէս հին բարձր գերմաներէնը կամ միջին բարձր գերմաներէնը: Այս զանազան ձեւերը ընդհանրապէս մեզ յայտնի չեն. կայ նրանցից միայն մէկը, այն է Կիլիկիայի բարբառը, որ թէ և գաղթաւայրի մի բարբառ, բայց պետականութեան շնորհիւ ստացաւ աւելի պատուաւոր դիրք և անցաւ գրականութեան: Վերև յիշատակուած գործերը առհասարակ Կիլիկիոյ բարբառով են գրուած: Այս բարբառը կամ լեզուն է՝ որ պիտի կոչենք այսուհետև Կիլիկեան հայերէն և որ միջին հայերէնի ճիւղերից մէկն է միայն: Այժմ անցնինք նկարագրելու միջին հայերէն լեզուի քերականական յորինուածութիւնը և ցոյց տալ նրա հիմնական տարբերութիւնները մի կողմից հին գրաբարից և միւս կողմից արդի աշխարհաբարից: Այս նիւթով առանձնապէս զբաղուել է գերմանացի հայագէտ Փարտը, որ կազմել է միջին հայերէնի Կիլիկեան ճիւղի մանրամասն ու մանրակրկիտ քերականութիւնը (Հիսթորիօ գրամմատիկ դեւ Կիլիկիե Արմենիօրը, Ստրասբուրգ 1901, մասամբ թարգմանուած հայերէն և հրատարակուած Բազմալեզուի մէջ, 1900 թ. յետոյ ընդհատուած):

Բնականաբար մենք ուրիշ բան չենք կարող անել այստեղ, եթէ ոչ համառօտել այդ աշխատութիւնը և տալ նրա ընդհանուր գծերը, այնքան որքան թոյլ են տալիս Հայոց լեզուի պատմութեան անձուկ սահմանները:

Կիլիկեան հայերէնը բնականաբար գործ է ածում այն այբուբենը՝ որ աւանդուած էր Միսրոպայից. բայց տառերի հնչումը, ուրիշ խօսքով՝ ընթերցանութիւնը այլ եւս այն չէր, ինչ որ Միսրոպայի ժամանակ: Ամէն լեզուի մէջ էլ սովորական երեւոյթ է այս: Լեզուի ձայները մշտական փոփոխութեան մէջ են: Բայց գրութիւնը՝ իբրև քրտցած մի մարմին, փնտմ է ձեռով անփոփոխ, իսկ ձայնապէս՝ հետեւելով լեզուի դարձ դարձող պարզ պարզ փոփոխութեանց, ստանում է շարունակ նորանոր հնչումներ: Այսպէս օրին-

նակ որք բառը՝ որ օ. գարում հնչում էր օրք (orb), իրապես էլ գրում էր որք, որով գրութիւն և հնչում համապատասխանում էին իրար, Ժամանակ անցնելով այդ բառը սկսեց հնչուել ուորք (uorb), բայց գրութիւնը մնաց պարծեղով որք և միայն հնարուեց մի կանոն՝ թէ ո տառը բառի սկզբում կարգացւում է ու: Այնուհետեւ բառը սկսեց հնչուել վորք, բայց գրութիւնը մնաց պարծեղով նոյնը և հնարուեցին նոր կանոններ, թէ ո տառը բառի սկզբում կարգացւում է վօ և ք տառը ր-ից յետոյ կարգացւում է փ: Այսպէս հասկանալ և այն բոլոր պարագաների համար, երբ գրութեան և հնչման մէջ որեւէ տարբերութիւն կայ:

Համաձայն այս ընդհանուր օրէնքի՝ կիրկեան հայերէնն էլ ըստ կարելոյն անփոփոխ պահելով մետրքեան գրութեան ձեւը, տարի էր նրան նոր արժէքներ, համաձայն իր նոր հնչումին:

Այսպէս ք տառը հնչում էր շեշտի տակ ie, շեշտից առաջ e, ինչպէս քնկեր՝ օնցիւր, մեռնիմ՝ mernim:

ո տառը բառասկզբում հնչում էր ոօ, իսկ բառամէջում իբր փակ օ՝, որ մօտեւում էր ու հնչման:

ալ թէ բառավերջում և թէ բառամիջում հնչում էր ա:

ոյ բառավերջում հնչում էր օ, բառի մէջ ձայնաւորից առաջ հնչում էր ուլ, իսկ բաղաձայնից առաջ հնչում էր ու-ի մօտիկ ւ հնչումով:

իւ բառավերջում, ինչպէս նաեւ բառի մէջ ձայնաւորից առաջ հնչում էր iv, իսկ բաղաձայնից առաջ ը. դրա համար էլ յաճախ միևնոյն բառը գրւում է մերթ իւ և մերթ ոյ տառերով:

եւ հնչում էր ev կամ iev, ինչպէս որ աւ ձայնաւորից առաջ և բառավերջում հնչում էր ալ:

ու բաղաձայնից առաջ և բառավերջում ունէր բաց ու (u) հնչումը, իսկ ձայնաւորից առաջ հնչում էր արդէն իբր բաղաձայն վ. բացառութեամբ քողովի ևն ձեւով անկատարներ, ուր ունէր նոյնպէս ու հնչումը:

Բաղաձայնները ենթարկուել են ձայնաւորութեան օրէնքին. ալ, կ, ք, ծ, ց հնչւում էին իբրեւ թրթռուն b, g, d, j, յ, իսկ ք, գ, դ, ձ, ջ հնչւում էին իբրեւ խուլ p, k,

t, c, c', այս ձայնաւորութեան չէին ենթարկւած us, os, uy, ey, ւկ, ւկ խմբերը՝ որոնք կին հնչման համեմատ կարգացւում էին st, sht, sp, shp, sk, shk և ո'չ sd ևն. նոյնպէս նգ, նբ, նդ, նյ, նյ' և ո'չ nk, np, ևն. սրտ համար էլ յոխտիք գրւում էին վերի ձեւերով և կամ նկ, նպ, նց, նծ, նն, Այս բոլորը վերածելով միջիշուառնական ֆորմալայի՝ կարող ենք ասել թէ խուլները պարծեղ էին թրթռուն, և թրթռունները՝ խուլ, միայն անգականից յետոյ մնում էին անփոփոխ՝ Շատ անգամ էլ տառը հնչւում էր պարծեղով կին ձեւով k, իբր համապատասխան արաբերէն ծ = q տառին:

Միւս բաղաձայններից դ արդէն ունէր կոկորդական դ հնչւում և յ բառասկզբում կարգացւում էր հ:

Կիրկեան հայերէնը ստեղծել էր նաեւ երկու նոր ձայն, մի ձայնաւոր և մի բաղաձայն, որոնք չկային մետրպեան շրջանում և հետեւաբար մետրպեան այբուբենի մէջ առանձին նշան չունէին. — Սրանք էին օ և ֆ տառերը՝ որ յունարէն այբուբենից առին:

Այս օ տառի համար զանազան սխալ կարծիքներ կան. կարծում են թէ մետրպեան շրջանին օ հնչւումը գրւում էր աւ, որ կիրկեան շրջանում էլ շարունակւում էր և յետոյ դիւրութեան համար ստեղծուեց օ տառը: Եթէ մետրպեան շրջանին օ ձայնը գրւում էր աւ, հապա ինչու համար էր հնարւած ո տառը: Երբ համեմատում ենք Մետրպեան շրջանում կատարուած բաղամթիւ յունական փոխառութիւնների հայերէն տառադարձութիւնը յունականի մօտ ձեկ հետ, տեսնում ենք որ յունարէն օ-ի դէմ հայերէն գրուել է միշտ ո. այսպէս օրինակ որդոս — յն. ὄρδης, որդոս — յն. ὄρδοδος, պողիպոս — յն. πογύπος ևն ևն: Ընդհակառակը հայերէն աւ գրութեան դէմ գտնուել ենք յն. աւ, ինչպէս աւգոստոս — ἄγουστος, Պաւղոս — Παύλος ևն: Առաջին համեմատութիւններից հետեւում է որ ո տառը հնչւում էր մեր այսօրուայ օ-ի պէս կամ որ նոյն է՝ օ հնչւումը գրւում էր ո: Երկրորդ համեմատութիւններից երեւում է որ աւ հնչւում էր յն. աւ ձեկ նման և որովհետեւ յունարէն այս չունէր օ հնչւումը, ուստի և աւ չէր հնչւում իբր օ: Միևնոյն ժամանակ

կարելի չէ ասել որ աւ հնչուում էր այսօրուայ պէս ավ, որովհետեւ այդ պարագային ի՞նչ պատճառ կար որ ավ չգրէին, այլ զըրէին աւ: Իրապէս աւ հնչուում էր հին լատինական աւ կամ արգի գերմանական աւ երկբարբառի նման, որ արագ արտասանուած անո ձևի հնչիւնն է ներկայացնում: Ժամանակ անցնելուց յետոյ՝ ու աւ փոխեցին իրենց հնչումը, մանաւանդ այս վերջինը: Կիրիկեան շրջանում ու ունէր փակ օ (կամ ու-ի մերձաւոր) հնչիւնը, իսկ աւ՝ ձայնաւորից առաջ դարձել էր av, բաղաձայնից առաջ բաց օ: Ծարբեր օ-երի համար հարկաւոր էին տարբեր նշաններ. առաջինը մնաց ո, երկրորդն էլ կարող էր ի հարկէ մնալ աւ, եթէ սակայն այս աւ-ը ձայնաւորից առաջ տարբեր և բաղաձայնից առաջ տարբեր հնչում չուներ: Մի ժամանակ մտածեցին այս երկուսը տարբերելու համար առաջինը գէպըում ւ-ի վրայ գնել թաւ նշան (աւ՝), իսկ երկրորդը գէպըում գնել օօ կամ ուրիշ մի նշան. բայց որովհետեւ այս նշանները աւելի երկար էին, ուստի վճռեցին, շատ իրաւացի կերպով, առաջինը պահել անփոփոխ աւ, երկրորդի համար փոխառնել յն. օ տառը: Ֆրանսիացիք էլ այսօր մեր այն ժամանակուայ կիրիկեան հայոց պէս ունին երկու տեսակ օ, որ դրում են օ և au ձևով. բայց կարիք չեն զգում փոխելու au գրութիւնը, որովհետեւ au ունի միայն օ հնչիւնը և երբէք չի հնչում av:

Ճ տառի համար առանձին ասելու բան չկայ. այդ հնչիւնը չկար հին հայոց ձայնական դրութեան մէջ. երբ նրանք լսում էին օտար ազգերից ձայնը, իրենք արտասանում և հետեւաբար գրում էին փ, ճիշտ ինչպէս արգի Պարագաղիք կամ Մարաշայի հայերը, որոնք շարունակում են դեռ թուրքերէն կամ ռուսերէն Ֆասս, Ֆաբրիկ, Ֆայսոն ևն բառերը հնչել փաս, փարբիկ, փայտոն ևն: Ժամանակ անցնելով հայերէնի մէջ մտաւ նաեւ այս ձայնը, այնպէս որ այլեւ կարիք էր զգացուում նրա համար էլ մի նոր նշան նարբելու և ահա փի դարում փոխ առնուեց յունարէնից Ճ տառը: Առաջինը միայն այն՝ որ պէտք չէ կարծել թէ այդ տառը կամ հնչիւնը միմիայն օտար բառերի համար էր. բուն հայերէն բառերն էլ, թէև հազուադէպ, ունեն յոյն հնչիւնը. օրինակ ինչձի «միջնէ»:

Կիրիկեան հայերէնի ձայնախօսութիւնը կամ ձայնական դրութիւնը ընդհանուր գծերով նկարագրելուց յետոյ, անցնինք դիտել համառօտ կերպով նրա ձայնաբանութիւնը, այսինքն այն ձայնական փոփոխութիւնները, որ կիրիկեան հայերէնը մօծել էր հին հայերէն բառերի հնչման մէջ:

ա և ե ձայնաւորները երեք և աւելի վանկով բառերի մէջ կորչում են. ինչպէս գանկտօր (գանգատաւոր), պատճառի (պատճառներ), հաւսար (հաւասար), վաճակներ (վաճառականներ), վայէ (վայելէ), լինեալ (լինենալ), ունեալ (ունենալ) ևն:

այ դառնում է ա. ինչ. հար, մար, ձան. յա բառասկզբում դառնում է յն. ինչ. յեմեմ (յամեմ), յերակ (յարակ, յարակայ), յիմեցնել (որ է յեմեցնել, հինը յամեցուցանել):

ե ձայնաւորը վերածուել էր բառասկզբին միավանկ բառերի մէջ ye, բազմավանկ բառերի մէջ e, շեշտի տակ je, ուրիշ տեղ e. ինչ. ես, եմ, աներ, երկու, ընկեր, մեռիմ — yes, yem, anier, ergu, օngier, mernim, են:

Նայերի մօտ ե վերածում էր ի. ինչ. իրեք (երեք), աւիլեմ (աւելեմ), աւիլեմ (աւերեմ): — Ղ ձայնի մօտ բառասկզբում դառնում էր ա. ինչ. աղբայր (եղբայր), աղիճ (եղիճ), աղտիւր (եղտիւր), աղշոյր (եղշիւր):

Նախորդին հակառակ ի ձայնաւորը նախերի մօտ դառնում էր ie. ինչ. պղծ (պղիծ), անկիշեռ (անկշիւր):

ը ձայնաւորի տեղ յաճախ գտնում ենք ի. ինչ. յիստակ (յստակ), գիժար (գիժար), կիշեռ (կշիւր), իսպիտակ (սպիտակ):

ո ձայնաւորը միավանկ բառերի սկզբում դառնում է vo, բազմավանկների սկզբում, բառամիջում և բառավերջում օ, ինչ. ով (վով), ոք (վոր), որք (վորք), բայց յգօրքեր:

ու ձայնաւորը բառասկզբում ղ — ից առաջ դառնում է ը կամ օ. ինչ. ըղորդ, օղորդ (ուզղորդ), ըղուզ (ուզղուզ), ըղերձել, օղերձել (ուզղերձել), ըղեւորիլ (ուզեւորիլ), օղղեմ (ուզղեմ):

ոյ երկբարբառը դառնում է ու. ինչ. լուս (լոյս), քուր (քոյր) ևն:

իւ երկբարբառը դառնում է ոյ, որ հնչում էր օ ինչ. այրոյն (արիւն), հարոյր

(հարիւր), այլոյր (ալիւր), ուռոյծ (առիւծ), աղբոյր (աղբուր), հոյս (հիւսն), հոյր (հիւր), ձոյն (ձիւն) են: — Նոյն երկրաբառը Վերջ առաջ գտնուում է Կ կամ Ի. ինչ. քեզ (զիւզ), երկեզ կամ երկիզ (երկիւզ):

Եւ երկրաբառը կրճատուելով գտնուում է Ե. ինչ. յամսենն (յամսենն), յաւիտեն (յաւիտեան), բորեն (բորեան), արեն (արեան), սե (սեսու) են:

Բաղաձայնների մասին արդէն տեսել ենք. աւելացնենք այստեղ որ Ե-ից յետոյ թրթռուն պայթուցիկ բաղաձայնները գտնուում են թաւ. ինչ. Ե. Կ (երբ), զերթ (զերզ), զիտրզ, կարք (կարզ), որց (ործ), վարց (վարծ):

Այս ձայնափոխութիւններից ոմանք բառի պատկերի մէջ մեծ փոփոխութիւն չեն մտցնում, բայց կան բառեր, որոնք գրաբարի համեմատութեամբ գրեթէ անճանաչելի են դարձած. ինչ. չաք-չափ, հաւէրք-հրաւէր, համաք-հրաման, ճանպարհ-ճանապարհ, սուր-սուրբ, սպիկի (մաքուր, սուրբ); այնեմ-առնեմ, անեմ, աղջկին-աղջիկ, պոման-պայման, վոթիկ-վայթիկ, վանց-վան, պացխուն-պատասխան. արդի աշխարհաբարի կամ բարբառների հետ նոյն ձևեր են՝ արցունք, ծանկր, մանտր, ծուռար, պանդուռի են:

Կիրիկեան հայերէնը ունի նաև բոլորովին նոր բառեր, որոնք չկան գրաբարի մէջ. ինչ. ալոայ, աղէզ, դահ, հայնց, կտրիճ, ճարտ, ճիւն (միշտ), փնտուել, խէչ (կողքին), հոնովբել Քիչքը բռնագրաւել և արգելքի տակ դնել, ըտովկիւ «սահմանափակուել, գոհանալ» են:

Քերականութիւն

Եօթը տեսակ հոլովում կայ, որոնք սեռականի կազմութեան համեմատ հոլով ենք ի, ոյ, ու, ալ, ոջ, ան և օր հոլովում: Տալիս ենք այստեղ մի քանի օրինակ այս բոլորից.

1. Պղինձ, պղնձի, ի պղնձէ, պղնձով արոյն, արոյնի կամ արեն, յարոյնէ, արոյնով. ձոյն, ձոյնի են
2. Անսուն, անսնոյ, ի յանսնոյ, անսնով
3. Վաճուկան, վաճուկնու, ի վաճուկնէ, վաճուկնով
4. Ֆուլան, Ֆուլանայ
5. Քուր, քուրոյ, ի քուրոյէ, քուրոյով

6. ութիւն, ութեան (ութեն), ի... ութենէ, ութենով
կնիկ, կնկան, ի կնկնէ, կնկով
ձուկ, ձկան, ի ձկնէ, ձկով.

7. աղբայր, աղբուր, յաղբաւէ, աղբաւով
հայր, հաւր, ի հաւրէ. քոյր, քաւր են
Բացառիկ հոլովում է ներկայացնում Որ, աւուր, յօթ, յօրվնէ, օրով.

Այս բոլորի մէջ ամենահետաքրքրականն է գործիականի օմ վերջաւորութիւնը, որ գտնուում ենք ճրջ հոլովման և ուրիշ շատ բառերի մէջ. ինչ. ձկով, ռոպով, սխոսով, առջասպով, եղեզով, պողով, անծով, կաթով, մատով, ձեռով, ոտով, են:

Յոգնակիի կազմութիւնը

Հին հայերէնի Է վերջաւորութիւնը կիրիկեան հայերէնում թէև գոյութիւն ունէր, բայց սահմանափակուած էր միայն ձայնաւորով յանգող բառերի համար. այսպէս որ. գիւք, տանկեցիք, քրիստոնէք, պարեք, վկայք, ահաւայք, ածուք են:

Բացի սրանից կիրիկեան հայերէնը իբր յոգնակիրտ գործածում էր վեց ուրիշ մասնիկներ, որոնք գրաբարի մէջ հաւաքական կազմելու համար էին գործածուում: Սրանք են՝

1. Եր (կարգալ յեր). — այս մասնիկը գործածուում էր միայն բաղաձայնով յանգող բառերի ծայրին. և թէ միավանկ և թէ բազմավանկ բառերի համար. ինչ. որբեր, մուսնեղեր, հիւանդանոցեր, հաւուկթեր (ձուկեր), աչքվութեներ (աչքի ցաւեր): Ապագայում այս մասնիկը պիտի ընդհանրանար թէ ձայնաւորով և թէ բաղաձայնով վերջացող բառերի համար. բայց միավանկների համար պիտի նախ եր, իսկ բազմավանկների համար պիտի դառնար ներ:

2. Նի. — այս մասնիկը գործածուում է միայն երկավանկ բառերի համար. ինչ. ամենի (ամանների), արոյնի (արիւնների), իրիցի (երէցների), ճամփի (ճանապարհների), պոմնի (պայմանների): Այս մասնիկն է որ ապագային միասնացվ եր մասնիկի հետ պիտի կազմէր արդի աշխարհաբարի ներ մասնիկը:

3. Վի, ուի, էի. — այս մասնիկը շատ սահմանափակ գործածութիւն ունի. եղած օրինակները հետեւեալներն են. աչվի, ձեռ-

վի, սովի, միջուկի, դուվի, իրվի, մտվի, տնվի, չնվի. — ուրիշ օրինակ չկայ: Քննու-
թյունները ցույց են տալիս որ այս մասնիկը
հայերենի հնագույն երկակիկ մասնիկն է և
ըստ այսմ վերի օրինակներն էլ նախկին եր-
կակիներն են. այսպես աչք, ձեռք, ոտք,
մէջք, նմանապես և դուռ, որ զոյգ գոյներն
է նշանակում. միւսները նմանութեամբ
կազմուած ձեռքեր են:

4. Յի. — այս մասնիկով ունինք միայն
ծակտի, այրկտի (էրկինք) և կնկտի բա-
ռերը. — այս միևնոյն մասնիկը միանալով
նախորդ վի մասնիկի հետ՝ դառնում է վիտի,
որով ունինք քուրովտի (քոյրեր), ճիշտ
այնպէս՝ ինչպէս ունինք ներ, որ գումարն
է նի և եր մասնիկներին:

5. աւն. — այս մասնիկով են կազմուած
ծիւն, իշան և ջորեան (ջորինք) բառերը.
ուրիշ օրինակ չկայ:

6. աւան. — այս մասնիկը գործածուած
էր միայն ի վերջացող ածուհն առարկա-
ների համար. ինչ. շինեստան, տեղեստան,
խմելեստան, բմբելեստան, հայրենեստան: —
ի ձայնաւորով վերջացող շնչաւոր առար-
կաների յոգնակին կազմուած էր ք մասնիկով:
Այս բոլորից դուռ կային նաև ուրիշ
մասնիկներ և մասնիկներ ռւրիշ խառ-
նուրդներ, ինչպէս օրինակ՝ իշխանայն,
պարոնայն, գեղերայն, ծանօթի, մարդիկ,
վիայիկ, պաճուիկ (պատճառներ) ևն:

Յոգնակի չորովուած հետեւեալ ձեռով էր
Ուղ. հայրենիք չյց, զհայրենիք Սեւ.
և Տր. հայրենեց Բց. ի հայրենեց Գծ. հայ-
րենեօք, հայրենօք:

Գեղեր, զգեղեր, գեղերոյ, ի գեղերոյ,
գեղերով:

Տերենի, զտերենի, տերենոյ, ի տերե-
նոյ, տերենով:

Զեռվի, զձեռվի, ձեռվոյ, ի ձեռվոյ,
ձեռվով:

Քուրվտի, զքուրվտի, քուրվտոյ, ի
քուրվտոյ, քուրվտով:

Զիւն, զձիւն, ձիւնոյ, ի ձիւնոյ, ձիւնով:
Տեղեստան, զտեղեստան, տեղեստանոյ,

ի տեղեստանոյ, տեղեստանով:

Մխիթար Հերացու գործածած հայերե-
նում կայ նաև ւ յանգով յոգնակի ուղ-
նակն. ինչ. ձեռս, որովայնս, հոգս, չաքս,
փիս. ձեռք, օրովայնք, հոգք, չափք. սրան-
ցից, ինչպէս յայտնի է, նոգս սովորական

է այժմ արեւելեան հայերենի մէջ, իսկ չորս՝
բոլոր բարբառներում:

Աւելացնենք վերջապէս որ կրկնեան
հայերենում կային միևնոյն ժամանակ դուռ
գրաբարած և հալոյներ. ինչ. աղբրաց, քր-
տնոք, ի հալծնաց ևն:

Յրուական անուններ.

Գրաբարից տարբեր ձև ունին մէկ կամ
մեկ, երկու կամ երկուք, իրեք, չորս, հինկ,
իսաթն, տասնուամէկ, տասնուերկու, քա-
նուհինկ, քառասուն, իսաթնասուն, հարոյր ևն:

Դերանունները իրենց հոլովմամբ.

եօ, զիս, իմ, ինձ, յիսնէ, (յիսմէ) իսնով,
(իսմով):

դու, դուն, զքեզ, քո, քեզ, ի քենէ,
ի քեզնէ, քենով, քեզնով.

մինք, զմեզ, մեր, մեզ, ի մեզնէ, մեզնով.
դուք, զձեզ, ձեր, ձեզ, ի ձեզնէ, ձեզնով.
ինք, զինք, իր, իրեն, յիրմէ, իրմով.
իրենք, զիրենք, իրենց, յիրմնցնէ, յի-
րնցմէ, իրմնցնով, իրենցմով.

զիրար, իրանք, յիրացմէ, իրով.

սա, զսա, սարա, —, —.

դա, զդա, դարա, —, —.

նա, զնա, նարա, —, —.

սաքա, զսաքա, սացա, իսացմէ, —.

դաքա, զդաքա, դացա, իդացմէ, —.

նաքա, զնաքա, նացա, ինացմէ, —.

այս, զայս, այսոր, յայտոր, այսով.

այտ, զայտ, այտոր, յայտոր, այտով.

այն, զայն, այնոր, յայնոր, այնով.

այսոք, զայսոք, այսոց, յայսոց, այսովք.

այտոք, զայտոք, այտոց, յայտոց, այ-

տովք.

այնոք, զայնոք, այնոց, յայնոց, այնովք.

Ըստ Մխիթար Հերացու Բց. յայնորէ, յի-

ուղ. այնոնք, զայնոնք, այնոց, յայնոցէ:

Ծուցական դերանուն ևւ ածական.

իսա	իտա	ինա
չյց	զիսա	զիտա
Ուրիշ	հոլովներ	չունին:

ՊՐՈՅ. Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ

(Շարունակելի) (2)